

שמואל יוסף עגנון והמסורת המיסטית על חג השבועות¹

רחל אליאור

‘אם אין כאן כל מאורעותיהם הזכרת נשמותיהם ודאי יש כאן.
וטוב ויפה שניתן להם שם ושארית בכתב עברי ובלשון הקודש’
שמואל יוסף עגנון, **האש והעצים**, עמ' שלו

עד עולם הוא שם הסיפור בו חותם שמואל יוסף עגנון את הכרך השמיני של כל סיפוריו, **האש והעצים**, שבדפיו האחרונים הוא מעלה את זכרם של העדים המעלים מתהום הנשייה את אשר היה ואיננו עוד, וזוכרים בעיני רוחם את שירד לטמיון, ומציבים לו ציון בשמים ובארץ, כנגד כל הסיכויים: ‘כמה גדולים מעשי סופרים, שאפילו חרב חדה מונחת על צוארם אינם מניחים את

עבודתם ונוטלים מדמם וכותבים בכתב נפשם ממה שראו עיניהם².
דומה שמשפט מהדהד זה על מהותה של ספרות כעדות הנכתבת בידי ניצולים או בידי קרוביהם המתייסרים, הנאבקים על הצלת רסיסי הזיכרון מתהומות הנשייה, מוסב על עגנון שחרב חדה היתה מונחת על צווארו כאשר כתב את הסיפור ‘הסימן’ שנכתב במהלך מלחמת העולם השנייה, בעת שנודע לו על השמדת כל בני עירו.

עגנון שמע על חורבנה של בוטשאטש שבגליציה בליל חג השבועות 1943, כפי שהוא מספר בסיפורו ‘הסימן’, שנדפס לראשונה בכרך **יד** של כתב העת **מאזניים** בשנת תשי"ד (1944). דן לאור, חוקר עגנון, כותב: ‘באמצע יוני 1943 חוסלו סופית אחרוני הגיטו בבוצ'אץ שהוצאו להורג בבית העלמין היהודי בעיר. סמוך למועד זה חוסל גם מחנה העבודה הסמוך לעיר... יהודים מסתתרים שנמצאו הן בגיטו והן ביערות הסביבה הובאו בקבוצות לבית העלמין ונרצחו שם... כשחזרו הסובייטים לעיר ביולי 1944 נמצאו בה פחות ממאה ניצולים³. לפני השואה חיו בעיר 3858 יהודים.

סיפורו של עגנון על חזון שנגלה לו בליל חג השבועות, שבו נודע לו על סימן שנעשה בשמים לעירו שנכחדה בארץ, נדפס לראשונה במהלך מלחמת העולם השנייה בסיפור שכותרתו ‘הסימן’, בהיקף של עמוד אחד **במאזניים** באביב 1944. הסיפור נדפס שנית בשנת 1962 כסיפור רחב היקף המתמודד עם שאלות של זיכרון ונשייה מעבר לגבולות הזמן והמקום, והוא ידוע כסיפור החותם לצד ‘עד עולם’ את הכרך בעל השם הנוקב **האש והעצים**, המתייחס לעקדת יצחק ולעקדות שנקשרו בקידוש השם, ברדיפות וייסורים לאורך הגלות. עיקרו של הסיפור, שנדפס בשלישית גם כסיפור החותם את **עיר ומלואה**, ‘זה ספר תולדות העיר ביטשאטש היא בוטשאטש אשר כתבתי בצערי וביגוני⁴, הוא חוויה מיסטית שחוה המספר בליל חג השבועות, בשעה שנודע לו גודל האסון בערב חג שאסור להתאבל בו, בשעה שהוא יושב בצריף בית הכנסת וקורא באזהרות של ר' שלמה אבן גבירול לחג השבועות. הניגוד רב עוצמה בין השמחה על התקדש ליל חג מתן תורה,

¹ המאמר נדפס במוסף הארץ תרבות וספרות, ערב שבועות יום שלישי ה' בסיון תשי"ע, 18 במאי 2010, עמ' 4-5. כותרת המאמר בהארץ: ‘הבטתי במחזורי וראיתי שאותיות הקול היוצא מבין בדי עצי החיים נחקקות והולכות במחזורי’.

² **האש והעצים**, ירושלים ותל אביב תשל"ד, עמ' שלב.

³ דן לאור, **ש"י עגנון: היבטים חדשים**, תל אביב תשנ"ה, עמ' 71.

⁴ **עיר ומלואה**, ירושלים ותל אביב תשל"ג, עמ' 695-716.

מועד הברית בין האל לעמו, הזכור בזיקה להר סיני הבווער באש ולאש המלהטת סביבותיו, לבין האבל הכבד מנשוא על החורבן הנורא של הקהילה, על השמדת עולם התורה וכיליונם של בני הברית, כל יהודי העיר, באש שהבעיר 'השיקוף המשומם והטמאים והמטורפים אשר עמו ועשו בה כליה'⁵ שנודע בליל חג השבועות, העלה חוויה מיסטית עזת מבע גם בתודעתו של שמואל יוסף עגנון.

המספר פותח ומתאר את הנסיבות המבוארות לעיל:

לא עשיתי מספד על עירי ולא קראתי לבכי ולאבל על עדת ה' שכילה האויב, שאותו היום שנשמעה השמועה על העיר ועל הרוגיה ערב שבועות היה ואחר חצות היום היה והעברתי את אבלי על מתי עירי מפני שמחת זמן מתן תורתנו⁶

עגנון, שהתאבל על חורבן עירו ועל כל הרוגיה, היה חייב לעצור באבלו מפני קדושת החג ולשמח בשמחת החג גם אם בלב מוכה צער ויגון. מתח עצום זה בין שמחת המצווה וקדושת החג, מזה, לבין עומק הצער וזוועת המוות שאין לו שיעור, מזה, גרם לדיסוננס קוגניטיבי שחולל ברוחו חוויה מיסטית שבה נחצו גבולות הזמן והמקום. בחזונו ראה את גדול משוררי ספרד, ר' שלמה אבן גבירול (1021--1058) מחבר פיוט האזהרות לחג השבועות, השוזר בחרוזים את המצוות שעליהן נכרתה הברית:

'פעם אחת בליל שבועות ישבתי בבית המדרש יחיד ואמרתי אזהרות. שמעתי קול והגבהתי עיני.

ראיתי איש אלקים קדוש עומד עלי...'⁷

כך כתב בנוסח הראשון ב1943 ואילו בנוסח השני תיאר בהרחבה:

חזרתי אצל ספרי וקראתי במצוות השם, כדרך שאני נוהג כל השנים בלילי שבועות שאני קורא במצוות השם שפייט רבנו שלמה נוחו נפש... 'כל אדם לא היה בצריף. אני לבדי ישבתי בצריף... הבית היה מלא ריח טוב ואור נרות הנשמה האיר את הבית, ואני ישבתי וקראתי את המלים הקדושות שנתן המקום ביד המשורר לפאר בהן את המצוות שנתן לעמו ישראל... נפתחו דלתות ארון הקודש וראיתי כמראה דמות איש עומד וראשו מונח בין ספרי התורה ושמעתי קול יוצא מתוך הארון מבין בדי עצי החיים. הורדתי את ראשי והשפלתי את עיני כי יראתי מלהביט אל ארון הקודש. הבטתי במחזורי וראיתי שאותיות הקול היוצא מבין בדי עצי החיים נחקקות והולכות במחזורי. והאותיות אותיות מצוות השם, כסדר שיסד רבינו שלמה בן גבירול נוחו נפש. והאיש אשר ראיתי בראשונה בין ספרי התורה עומד עלי, תוארו כתואר מלך... מנין שראה אותי? שהרי דיבר עמי... לא פה אל פה דיבר בי. מחשבה במחשבה נחקקה, מחשבת קודשו במחשבותי אני.⁸

איש האלוהים הנגלה לעיני המספר, המתואר בביטוי 'כמראה דמות איש' המושפע מלשון חזון יחזקאל שם נאמר 'דמות כמראה אדם' (יחז' א"כ), הוא המשורר המיוסר שלמה אבן גבירול,

⁵ עיר ומלואה, עמוד השער.

⁶ הסימן, האש והעצים, תל אביב תשל"ד, עמ' רפג.

⁷ 'הסימן', מאזנים, כרך יח, אייר תשי"ד, עמ' 104.

⁸ הסימן, האש והעצים, תשל"ד, עמ' שח.

בעל האזהרות לחג השבועות, עמו הוא מדבר על חג השבועות ועל חורבן עירו, על הזיכרון ועל השכחה, ומבקש ממנו שיזכור את כל אשר כילתה אש האויב ויעשה לו סימן בשמים, שכן כנגד אכזריותם של בני האדם והכיליון והנשייה הכרוכים בה, אותם מתאר המספר בתמצות מכמיר לב, נותר רק להשאיר סימן בשמים, בנצח, בשירה, בסיפור, במעשייה, באגדה ובזיכרון. הזיכרון הכתוב בשמים ובארץ הוא המטמורפוזה מן הכיליון אל הנצח, מן הנשייה אל העדות הכתובה, והסיפור או השיר, החזון או 'מראות אלוהים' הם המחוללים את התמורה שבה הופך האבוד והכלה בארץ [לתה- שכחה, ביוונית] לקיים קיום נצחי בשמים [א-לתיאה, ביוונית, אמת נצחית], והופך את המוות לאלמוות ולברית עולם:

'אמר רבינו שלמה, אעשה לי סימן כדי שלא אשכח את שם עירך...נשמע שוב קול כקול חרוז... ואמר, ברוכה מערים את בוטשאטש העיר, וכך היה חורז והולך בכל שבע אותיות שם עירי בשירה שקולה וחרוזים נאמנים. נשמטה נפשי ממני ושכחתי את שש השורות משירת העיר'.⁹

'לא פה אל פה דיבר בי. מחשבה במחשבה נחקקה, מחשבת קדשו במחשבתי אני. וכל מלות הדיבור נתגלפו בסימנים של אותיות, והאותיות נתחברו למלים והמלים עשו את הדברים. הם הם הדברים שאני זוכר אותם מלה במלה... לא במלים דיבר בי. רק מחשבתי אשר חשב נחקקה לפני והיא עשתה מלים'.¹⁰

...נשנץ גרוני ונחנק קולי וגעיתי בבכייה. ראה רבינו שלמה ושאל אותי, על שום מה אתה בוכה? עניתי ואמרתי לו, בוכה אני על עירי שכל היהודים שהיו שם נהרגו... הגבהתי עיני וראיתי שהוא מרחש בשפתיו. הטיתי אזני ושמעתי שהזכיר את שם עירי. הבטתי וראיתי שחזר וריחש בשפתיו. ושמעתי שאמר אעשה לי סימן שלא אשכח את שמה... שוב פעם אחת ריחש בשפתיו. הטיתי אזני ושמעתי שדיבר בשיר, שכל שורה שבו מתחלת באות אחת מאותיות שם עירי. וידעתי שסימן עשה לו המשורר לעירי בשיר שעשה לה בחרוזים שקולים ונאים בלשון הקודש.

סמרה שערתי בשירי ונמס לבי ונתבטלתי ממצאוותי והייתי כאילו איני. ואילולי זכר השיר הייתי ככל בני עירי אשר אבדו ואשר מתו בידי עם נבל ומנואץ אשר ניאצו את עמי מהיות עוד גוי. אך מחמת גבורת השיר נשמטה נפשי ממני. ואם נכחדה עירי מן העולם שמה קיים בשיר שעשה לו המשורר סימן לעירי. ואם אני איני זוכר את דברי השיר כי נשמטה נפשי מחמת גבורת השיר, השיר מתנגן בשמי מעלה בשירי משוררי הקודש אשר יאהב השם'.¹¹

כנגד זוועת המלחמה שבה נכחדו כל בני עירו של עגנון 'אשר אבדו ואשר מתו בידי עם נבל ומנואץ אשר ניאצו את עמי מהיות עוד גוי' שחייהם נידונו לכליה ולשכחה ללא שם וללא שארית, וכנגד מוראות החורבן הנורא של קהילה שחיה מאות שנים בארץ שהפכה למלכות מוות ולתהום נשייה, מעלה המספר את זכרה של העיר החיה לאורך הדורות, השמימה, בשעה שהוא חוצה את גבולות הזמן והמקום ומפקיד את הזיכרון בשמי מרום. השיר של שלמה אבן גבירול, הרושם סימן

⁹ 'הסימן', מאזנים, כרך יח, אייר תשי"ד, עמ' 104.

¹⁰ הסימן, האש והעצים, ירושלים ותל-אביב תשל"ד, עמ' שח-שט.

¹¹ שם, עמ' שיא- שיב.

נחצי לעיר שאבדה בשורות שיר החקוקות בשמים, והסיפור המספר אודותיו הנכתב בארץ, הם התרסה כנגד השקיעה במצולות תהום הנשייה. השיר, הסיפור, הזיכרון המיסטי, החלום, החזון והרשימה המתעדת, הופכים את המוות והנשייה לאלמוות ולנצח, ומעבירים את מה שנכחד בארץ לקיום על-זמני בשמים.

עגנון קיבל על עצמו, אולי בעקבות חוויה חזיונית זו המתוארת ב'הסימן', להעלות בעיני רוחו מתוך מעמקי המסורת הכתובה את אשר ירד לטמיון בבחינת רצף חי נושא זיכרון, ולשמר עבור הדורות הבאים צורות חיים שנדונו לכליה ואמר: 'הרבה הרבה השתדלתי לשמור נחלת השם שלא תאבד... מאותן אותיות שדקדקתי בהן כתבתי את ספרי **האש והעצים**'.¹²

במקום אחר עגנון מפרש מה עשה כדי 'לשמור נחלת השם שלא תאבד' ומעיד על דרך כתיבתו המצרפת צלילה בבאר העבר של השפה וחפירות בשדות הזיכרון הכתוב עם המטמורפוזה שמחולל הצער על האבדן:

'מאהבת לשוננו ומחיבת הקודש אני משחיר פני על דברי תורה ומרעיב עצמי על דברי חכמים ומשמרם בבטני כדי שיכוננו יחד על שפתי... אני עוסק בתורה ובנביאים ובכתובים במשנה בהלכות ובהגדות תוספתות דקדוקי תורה ודקדוקי סופרים. כשאני מסתכל בדבריהם ורואה שכל מחמדינו שהיו לנו בימי קדם לא נשתייר לנו אלא זיכרון דברים בלבד אני מתמלא צער. ואותו צער מרעיד את לבי, ומאותה רעדה אני כותב סיפורי מעשיות'.¹³

עגנון המעיד על העלאת זכר עירו השמימה לעולם הנצח של השירה והמשוררים, לפני שהוא מעלה את זכרה הכתוב בארץ בספרו **עיר ומלואה**, פוסע כאן בדרך עתיקת ימים שהתוו יוצרי המסורת המיסטית שהפכו את המקדש החרב בארץ, שעמדה בו **מרכבת הכרובים בקודש הקדשים** עד לחורבן בית ראשון, **למרכבת כרובים** שנגלתה בחזון שמימי לנביא הכהן יחזקאל בן בוזי, שהעיד על הנצחת זכר המקדש בשמים. חזון יחזקאל המעלה את המקום המקודש שחרב בארץ השמימה ומעניק לו חיי נצח בזיקה למעמד סיני, מכונה 'חזון המרכבה' ונקרא כהפטרה בחג השבועות. 'יורדי המרכבה' היו בעלי סוד מחוגי כוהנים וחוגי חכמים שהמשיכו מטמורפוזה זו שבה נעשה סימן בשמים לאשר נכחד בארץ, והפכו את **ההיכל** שחרב בירושלים בסוף ימי בית שני, **לשבעה היכלות** נצחיים בשמים, המתוארים בשירת הקודש הנקראת **ספרות ההיכלות ומסורת המרכבה**. את הכהונה ששירתה במקדש ונשרפה בלהבות בעת חורבן בית שני, הפכו בעלי מסורת ההיכלות והמרכבה, המיוחסת לר' ישמעאל כוהן גדול ולר' עקיבא בן יוסף, הרוגי מלכות, למלאכי השרת המלהטים באש, המכהנים בשבעה היכלות עליונים. בספרות המיסטית לדורותיה נחקק בשמים, בהיכלות על זמניים מה שאבד בארץ הכפופה לתמורות אכזריות בגבולות הזמן והמקום. יתר על כן אלה שנהרגו על קידוש השם זוכים במסורת המיסטית לחיי נצח בגן עדן ובעולמות עליונים. שםם וזכר מותם רשומים על הפרגוד שבפתח ההיכל השביעי או כתובים לזיכרון על הפורפירא (לבוש מלכות ארגמני ביוונית) של הקב"ה, הסמוקה מדם הנרצחים לפי מסורת הזוהר. הזיכרון היוצר - המעתיק את זירת הדיון למקום בלתי צפוי, מן הארץ הכפופה לגבולות הזמן והמקום, ומן העריצות האכזריות והכוח המטביעים את חותמם על ההיסטוריה, אל המרחב העל-זמני רב

¹² **מעצמי אל עצמי**, ירושלים ותל אביב תשל"ו, עמ' 75.

¹³ 'חוש הריח', סוד כתיבת סיפורי מעשיות, **אלו ואלו**, ירושלים ותל אביב תשל"ד, עמ' רצז-רצח

החסד של השירה, הסיפור, החלום והחזון או לשמי הנצח, הפטורים מגבולות אלה מכל וכל ומתקיימים במרחב העל-היסטורי השמור בשפה ובאמנות - הוא המטמורפוזה מן החורבן בארץ לקיום נצחי בשמים, ומן הנשייה אל העדות הכתובה, מן המוות לאלמוות. המילה היוונית אלתיאה שמשמעה אמת מורכבת משתי מלים: לתה שעניינה שכחה או נשייה ו-א- מילית השלילה ביונית. דהיינו, אמת משמעה לא לשכוח, האמת היא זיכרון כתוב הנאבק בתהום הנשייה בכוח השיר והסיפור, או סימן הנחרט בנצח כעדות על מה שאבד וכלה בארץ, הנאבק בניסיון למחות את העבר הנכחד.

בדברים הבאים אבקש להצביע כמה מאותם זיכרונות כתובים שעגנון עשוי היה למצוא במסורת המיסטית על חג השבועות, הקושרת בין זמן מקודש למקום מקודש ולזיכרון מקודש ובין חורבן בארץ לנצחיות בשמים, המבטיחה רצף קיום על-זמני למה שנגזרה עליו כליה בארץ. עגנון שנודע בכך שחיפש כל חייו ספרים מהספרייה העברית שאותם טרם קרא, כתב קרוב לודאי את סיפור החזון שזכה לו בליל שבועות בהשראת כמה ממסורות חג השבועות שתזכרנה להלן המספרות על רגעים חזיוניים בימי חורבן ואסון שהתגלו לחושים ומשוררים לנביאים ומקובלים בליל חג השבועות או בחג עצמו.

*

חג **השבועות** היה קשור בעת העתיקה **בזמן היהודי המחזורי הנצחי** המציין מחזורי שבייתה משעבוד שעליהם נכרתה ברית סיני, זמן המכונה בלשון המקרא **מועדי ה' מקראי קודש**. זמן זה שראשיתו במעבר משעבוד לחירות, ופרטיו נודעו במעמד סיני שהאל התגלה בו ובברית שנכרתה בו, קשור **בספירה במחזוריים שביעוניים המכונים ברית**. בספר שמות יב: ב החודש הראשון ראש חודשים הוא חודש המעבר מעבדות לחרות, ממנו מתחילים את מניין השבתות ושבעת מועדי ה'. הזמן המחזורי השביעוני המשבית והמקודש, שפרטיו נשמעו משמים בחג השבועות חג מתן תורה, מצוין **בשבתות ובשבעה מועדים**, החלים כולם **בשבעת החודשים** הראשונים של השנה בין ניסן לתשרי, שבהם צומחים **שבעת המינים** שהארץ התברכה בהם, בשמיטות מדי **שבע שנים** וביובלים מדי **שבע שביעיות** שנים, המציינים את הברית במחזוריים שביעוניים מקודשים. מחזור שביעוני זה נודע כ'אלה מועדי ה' מקראי קודש אשר תקראו אותם במועדים' (ויקרא כג, ד) ומפורט בפרקים כג ו-כה של ספר ויקרא ונודע במגילות מדבר יהודה כ'מועדי דרור'. שבעה מועדים נצחיים אלה ומחזורי השמיטות והיובלים הקבועים הכרוכים בהם במחזורי השבתה שביעונית, מציינים את קדושת השביתה, החירות, והיותור על ריבונות אנושית, קשורים במצוות שנודעו **בברית נצחית שנכרתה בחודש השלישי, בחג השבועות, במעמד סיני**.

במסורות כוהניות שנכתבו לפני הספירה ונמצאו במגילות מדבר יהודה ובספרות החיצונית המקבילה אליהן, נודע לחג השבועות מקום מרכזי כחג חידוש הברית אשר נשמר בידי המלאכים בשמים (היובלים ו, יח) ובידי הכוהנים בארץ.

כך למשל נאמר **בספר היובלים** שנכתב במאה השנייה לפני הספירה על הברית שנכרתה עם נוח בחודש השלישי בתום המבול: 'את קשתו נתן בענן **לאות ברית עולם**... על כן הוקם ויכתב בלוחות השמים כי יעשו את חג השבועות בחודש הזה פעם בשנה **לחדש את הברית** בכל שנה ושנה: ויעש כל החג הזה בשמים מיום הבריאה עד ימי נוח.. (היובלים ו, טז-יז). מלבד בברית הקשת בענן נזכרת הקשת במקרא רק בחזון יחזקאל, שאף הוא שייך למסורת הבריתות בחודש השלישי כפי שיתבאר להלן. בספר היובלים מכונה החג **חג חידוש הברית**, שם הנגזר מהציווי לעיל: 'כי יעשו את חג השבועות בחודש הזה פעם בשנה **לחדש את הברית** בכל שנה ושנה'. עוד הוא מכונה **יום**

העדות ויום קודש (היובלים ו, יב, לו-לז) **ומשנה חג** (שם, ו, כא) ומסורות רבות מחיי האבות בזיקה לבריתות ולמלאכים כורתני הברית בחודש השלישי קשורות בו (היובלים יד יח-כ; טו א-טו) שם החג, הקשור בספירה של שבע שבתות, התפרש מלשון שבועה וברית כדברי הנביא הכהן ירמיהו 'שבעת חוקות קציר ישמר לנו' (ירמיהו ה, כד) (יחזקאל טז, ח) וכהוראת המילה שבע במקרא הקשורה בשבועה וברית (בראשית כו, לא-לג). כאמור, עניינה של השבועה היה שמירת מחזורי ההשבתה השביעוניים הקרויים 'מועדי ה' מקראי קודש' ו'מועדי דרור' בסדר מחזורי קבוע נצחי ומחושב מראש, שנודע בברית סיני בחג השבועות ושמירת המצוות התלויות בהם. משמעותם של מחזורי השבתה אלה, השומרים את מחזורי ימי החירות והדרור המונחים ביסוד הברית שבין האל ועמו, היא שהאדם מושבע בשבועה לוותר על ריבונותו, אחיזתו ובעלותו מדי שבעה ימים, מדי שבעה **מועדים** החלים כולם בשבעת **החודשים** הראשונים של השנה, מדי שבע **שנים** ומדי שבע **שביעיות שנים**. במועדים שביעוניים אלה העדה התכנסה ל'מקראי קודש' כאמור לעיל 'אלה מועדי ה' מקראי קודש אשר תקראו אותם במועדים (ויק' כג) כדי לקרוא ולהאזין לזיכרון המשותף עליו מושתתת הברית בין האל לעמו, זיכרון שראשיתו מעבר משעבוד לחירות ומהותו ברית נצחית הכרוכה בהשבתה שביעונית מחזורית המקדשת חירות דרור ומקראי קודש. מעמד סיני במחצית החודש השלישי (שמות יט א; היובלים א, א), הוא מועד חג הביכורים, הוא מועד קציר חטים, הוא חג השבועות, הוא מועד כריתת הברית והשבעת השבועה על מחזורי ההשבתה השביעוניים המצווים משמים, ששיאם הוא חג השבועות, הוא יום העדות, והחג אותו שומרים המלאכים בשמים, הידוע כחג מתן תורה.

כידוע, הקריאה בתורה של חג השבועות היא פרשת **מעמד סיני** המתחילה בפסוק בחודש השלישי (שמות יט, א) וממשיכה בהפיכת ההר **למקום קדוש** שהמגע בו אסור והכניסה אליו אסורה בשל הנוכחות האלוהית הצפויה בו (שם, יב-יג; כג), ומגיעה לשיאה בקריאת עשרת הדברות המסתיימת בפסוק "וכל העם רואים את הקולות ואת ה**לפידים** ואת קול השופר ואת ההר עשן וירא העם וינעו ויעמדו מרחוק" (שם, כ, א-יד). חג השבועות, שהיה חג עליה לרגל שהיה נחוג **במקדש**, נקשר למסורת הכרובים המכונפים שהיו בקודש הקודשים והוראו לעולי הרגל מרחוק: "בשעה שהיו ישראל עולין לרגל מגללן להם את הפרוכת ומראין להם את הכרובים שהיו מעורים זה בזה .. (בבלי, יומא, נד ע"א). שנים רבות קודם לכן נודעו הכרובים בתבניתם השמימית למשה על הר סיני (שמות כה, מ) במחצית החודש השלישי, ונודעו לדוד בהר ציון (דברי הימים א כח, יח-יט) במועד לא ידוע, ונודעו מחזון המרכבה שנראה לנביא יחזקאל בחג השבועות.

הפטרות קריאת התורה בחג השבועות היא **חזון יחזקאל בן בוזי הכהן** (פרקים א, י), המתאר **מראות אלוהים** שנגלו לנביא על נהר כבר, הכוללים מראה חיות מכונפות המתוארות ככרובים וקשורות לדמותו של יושב הכרובים בזיקה לתיאור מעמד סיני: 'ודמות החיות מראיהם כגחלי אש בוערות כמראה ה**לפידים** היא מתהלכת בין החיות ונגה לאש ומן האש יוצא ברק: והחיות רצוא ושוב כמראה הבזק' (יחזקאל א, יג-יד). מסורת ראיית מראות אלוהים בחג השבועות, הקשורה באש מלהטת, בכרובים ובמלאכים ושמיעת קולות שמיים, דברי מלאכים או רוח הקודש, היא מסורת עתיקת ימים כפי שנוזכר במקורות שונים: 'וכל העם רואים את הקולות' (שמות כ, א); 'נפתחו השמים ואראה מראות אלהים' (יחזקאל א, א). 'אתם שקבלתם את התורה באמצעות מלאכים' (מעשה השליחים ז, 53). גם העדה היהודית-נוצרית בירושלים במאה הראשונה לספירה היתה עדה להתגלות רוח הקודש ביום החמישים, הוא שמו של חג השבועות מאז ימי ספר טוביה, המספר על החג ועל העלייה לרגל ומכנה אותו יום החמישים, הנחוג אחרי

ספירה של שבע שבתות (ימי ספירת העומר) ונקרא בברית החדשה ביונית פנטקוסט, שמו של חג השבועות בנצרות בו נכרתה הברית מחדש עם באי הברית החדשה בירושלים (מעשה השליחים 2: 1-4).

בהמשך תיאור מראות אלוהים שראה יחזקאל בחג השבועות בראשית המאה השישית לפני הספירה על פי המסורת המיסטית נאמר: "וממעל לרקיע אשר על ראשם כמראה אבן ספיר דמות הכסא דמות כמראה אדם עליו מלמעלה" (יחזקאל א, כו) בזיקה לתיאור בסיום כריתת הברית במעמד סיני "ויראו את אלהי ישראל ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר וכעצם השמים לטוהר" (שמות כד, י): בפרק י של ספר יחזקאל, המתאר חזון המתרחש במקדש בירושלים (שם, פרק ח, ג) ומספר מחדש את החזון על נהר כבר, נאמר במפורש על מראה חיות הקודש בפרק א: "ואראה והנה אל הרקיע אשר על ראש הכרובים כאבן ספיר כמראה דמות כסא נראה עליהם" (יחזקאל י, א) ונאמר עוד פעמיים: "וירמו הכרובים היא החיה אשר ראיתי בנהר כבר" (שם, י, טו); "היא החיה אשר ראיתי תחת אלוהי ישראל בנהר כבר ואדע כי כרובים המה" (שם, י, כא). מראות אלוהים שנראו לנביא יחזקאל בליל חג השבועות, המתארים חזון מורכב של כרובים ואופנים, כנפיים ולפידים, חיות ואבן ספיר, ומסופרים בכמה נוסחים, מכונים בנוסח קומראן: 'המראה אשר ראה יחזקאל... נגה מרכבה וארבע חיות'¹⁴ ומכונים בראשית המאה השנייה לפני הספירה בדברי הכוהן יהושע בן סירא בשם מראה מרכבה: 'יחזקאל ראה מראה ויגד זני מרכבה' (בן סירא מט, ח).

בלשון מרכבת יחזקאל שנראתה לנביא במועד ברית סיני במחצית החודש השלישי¹⁵, יש אזכורים לבריתות קודמות וזכרי לשון של התגלויות אלוהיות קודמות שאירעו במועד כריתת ברית בחודש השלישי לפי מסורת היובלים. בחזון יחזקאל נזכרים בין השאר הקשת מהברית עם נוח והלפידים מברית בין הבתרים וממעמד סיני, ולבנת הספיר ממעמד סיני. הפסוק המקשר בין הקריאה בתורה (מעמד סיני) להפטרה (חזון המרכבה של יחזקאל) הוא פסוק המשמר מסורת עתיקה הקשורה למעמד סיני לרכב אלוהים [מרכבה] ולמלאכים: 'רכב אלהים רבותים אלפי שאן אדני במ סיני בקודש' (תהילים סח, יח). פסוק זה מהדהד את הנאמר בספר דברים: 'ויאמר ה' מסיני בא וזרח משעיר למו; הופיע מהר פארן ואתה מרבבות [במרכבות?] קודש, מימינו אשדת למו' (דברים לג, ב).¹⁶

*

המסורת המיסטית בימי הביניים קובעת את מועד חזון יחזקאל לחג השבועות ומבארת את הפסוק הפותח את ספר יחזקאל: 'פתח רבי אלעזר ואמר ויהי בשלושים שנה ברביעי בחמישה לחדש ואני בתוך הגולה על נהר כבר... בחמשה לחודש הא אוקמוה אבל יומא דא יומא דשבועות

¹⁴ 4Q385; Qumran Cave 4 XXI, *DJD*, XXX, (ed. Devorah Dimant), Oxford 2001, p. 42

¹⁵ ראו: רחל אליאור, *מקדש ומרכבה, כוהנים ומלאכים היכל והיכלות במיסטיקה העברית הקדומה*, ירושלים תשס"ג, עמ' 162-173

¹⁶ ראו בהרחבה על חג השבועות במסורת העתיקה במגילות מדבר יהודה, שם מועד החג במחצית החודש השלישי: אליאור, *מקדש ומרכבה, כוהנים ומלאכים היכל והיכלות במיסטיקה העברית הקדומה*, ירושלים תשס"ג, עמ' 142-173; הנ"ל, *זיכרון ונשייה: סודן של מגילות מדבר יהודה*, ירושלים ותל אביב תשס"ט, עמ' 220-230

הוא יומא דקבילו ישראל אורייתא על טורא דסיני" [תרגום: בחמשה לחודש כבר ביארנו אבל יום זה יום שבועות הוא היום שקבלו ישראל תורה על הר סיני].¹⁷ מסורת זו קושרת את חידוש הברית בבחינת 'ואראה מראות אלוהים' (יחזקאל א) או את התחדשות שמיעת הקול האלוהי משמים בחג השבועות, עם משבר קשה, ייאוש, אין-אונים, חורבן ואסון גדול מנשוא בארץ. הנביא הגולה יחזקאל ראה 'מראות אלוהים' הנודעים בשם 'מראה מרכבה' או ראה את חזון מרכבת הכרובים בשמים (יחזקאל פרקים א, ז) בעת שנבוכדנצר מלך בבל החריב את המקדש בירושלים ולקח את כלי המקדש וחמס את ארון הקודש עליו עמדה מרכבת הכרובים בקודש הקודשים. יתכן שהדיסוננס הקוגניטיבי בתודעתו של יחזקאל, הנביא הכוהן מבני צדוק ששירת בקודש בסוף ימי הבית הראשון, בין זיכרון החג הכוהני המרכזי, חג השבועות, חג הבריתות, יום המעבר בברית ויום העדות על רגע התגלותה של התורה שבכתב, שהיה נחוג ברוב פאר במקדש בירושלים בעלייה לרגל של החוגגים שהביאו את ביכורי קציר החטים והתברכו בברכת כוהנים חגיגית¹⁸, לבין חווית חורבן המקדש וחורבן ירושלים, המתוארים בכל זוועתם בפי בן זמנו הנביא ירמיהו במגילת איכה, ועוצמת חווית הגלות והאבל שחווה הנביא הכוהן הגולה ביום החג שהפך ליום אבל במחצית החודש השלישי, בבבל, ביום שאסור להתאבל בו, הם שהעלו את חזון המרכבה במקדש השמימי בתודעתו של יחזקאל. כשם שצירוף דומה של חורבן נורא, מכאן, וחג שאסור להתאבל בו, מכאן, העלה אלפיים שנה מאוחר יותר, את חווית גילוי השכינה בליל שבועות בחוג המקובלים של ר' יוסף קארו באדריאנופול ב-1533. אלפיים ארבע מאות שנה לאחר מכן חולל המפגש בין מועד חג חידוש הברית לבין היום שבו נודעו לו מוראות חורבן עירו ורצח כל בניה ובנותיה את חזונו של עגנון בליל חג שבועות. בליל חג השבועות בשנת 1533, הגיעה הבשורה המרה על מותו של המקובל המשיחי, שלמה מלכו, שנשרף חי על המוקד בידי האינקוויזיציה הקתולית, לחבריו המקובלים שעסקו בתיקון ליל שבועות כליל כלולות, ליל חידוש הברית, על פי מסורת הזוהר. עלייתו של מלכו על המוקד במנטובה באיטליה בנובמבר 1532 (בשל העובדה שנולד כאנוס ב-1500, חי כנוצרי עד לשנות העשרים לחייו, עלה לגדולה בחצר מלך פורטוגל וחזר ליהדותו בפומבי, בחר בשם מלכו על יסוד הפסוק 'מגדול ישועות מלכו ועושה חסד למשיחו' (שמואל ב כב נא) ניסה לקדם מהלך פוליטי משיחי ונתפס בידי האינקוויזיציה שהוציאה אותו להורג בגיל 32) שהגיעה לאדריאנופול רק בליל חג שבועות 1533, גילמה את אבדן הסיכוי לגאולה פוליטית שמלכו ניסה בה את כוחו בשל עברו כשר בחצר מלך פורטוגל, ודור מגורשי ספרד ופורטוגל ייחל לה והאמין בסיכוייה. הניגוד בין שמחת חג חידוש הברית ומתן תורה, שחוו העוסקים בתיקון ליל שבועות, לאבל הכבד על מותו הנורא של המקובל המשיחי האחרון שגילם תקוות גאולה ריאלית בשליש הראשון של המאה הטי"ז, אבל שאסור היה לתת לו ביטוי בשל קדושת החג, העלה בתודעתו של ר' יוסף קארו את קולה של בת ציון הגולה במגילת איכה, שנגלתה לו בליל שבועות, בדמות התורה/השכינה/העטרה/ המשנה/ואמרה לו ולחבריו בקול שבקע מגרונו של קארו ודבר בגוף ראשון נקבה, בקול דרמטי, המשלב את החורבן בקול ממגילת איכה ואת הגאולה הקשורה במעמד סיני, את הדברים הבאים:

¹⁷ ספר זוהר חדש, פרשת יתרו, לו ע"ג (מהדורת ראובן מרגליות), ירושלים תשל"ח, עמ' 74.

¹⁸ ראו נוסח הברכה: זיכרון ונשייה (הערה 15 לעיל), עמ' 291-292.

אשריכם ואשרי יולדתכם... אשר שמתם על נפשיכם לעטרני בלילה הזה אשר זה כמה שנים נפלה עטרת ראשי ואין מנחם לי ואני מושלכת בעפר חובקת אשפתות. ועתה החזרתם עטרה ליושנה. .. וזכיתם להיות מהיכלא דמלכא וקול תורתכם והבל פיהם עלה לפני הקדוש ברוך הוא ובקע כמה רקיעים וכמה אורים עד שעלה. ומלאכים שתקו ושרפים דממו והחיות עמדו וכל צבא מעלה והקדוש ברוך הוא שומעים את קולכם... והנני המשנה... באתי לדבר אליכם.. ועל ידיכם נתעליתי הלילה הזה... ואתם נדבקתם בה' והוא שמח בכם. לכן בני התחזקו אמצו ועלצו באהבתי בתורתני ביראתי... לכן חזקו ואמצו ועלצו בני ידידי ואל תפסיקו הלימוד... לכן עמדו על רגליכם והעלוני ואמרו בקול רם כביום הכיפורים ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד, ואמרנו בקול רם ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד כאשר נצטוינו. חזר ואמר אשריכם בני שובו אל לימודיכם ואל תפסיקו רגע ועלו לארץ ישראל... ודעו כי אתם מבני עליה... ואתם מתדבקים בי, וחוט של חסד משוך עליכם. ואלמלא נתן רשות לעין, הייתם רואים האש הסובבת הבית הזאת.¹⁹

השכינה, הכלה שעטרת ראשה נפלה, המשנה או הנשמה, הדוברת בפיו של ר' יוסף קארו בליל חג השבועות, בלשון המזכירה את תיאורי מעמד סיני, 'ומלאכים שתקו ושרפים דממו והחיות עמדו וכל צבא מעלה והקדוש ברוך הוא שומעים את קולכם'... ביום שהתבשר על מותו הנורא של מלכו, בשעה שעסק בתיקון ליל שבועות או בהתקנת הכלה לחתונתה על פי מסורת הזוהר, מקורה במסורת הסוד בדברי חז"ל על שיר השירים.

במסורת הקבלית המיוסדת על מסורות עתיקות, נודע החג המחדש את מתן תורה ואת ברית סיני, כמועד ברית הכלולות בין הקב"ה לשכינה, מועד הידוע כתיקון ליל שבועות, שבו מתקיימים את הכלה לכלולותיה. תיאור זה מיוסד על תיאור ברית סיני כברית נישואים בין האל לכנסת ישראל, הקשור בתיאורי יום החתונה בשיר השירים, שעל פי מסורת תנאים נאמר במעמד סיני (שיר השירים רבה פ"א, ב), ונקרא קודש קודשים בפי רבי עקיבא האומר: 'שאיין כל העולם כולו כדאי כיום שניתן בו שיר השירים לישראל. שכל הכתובים קודש ושיר השירים קודש קודשים' (משנה, ידים, פרק ג, ה). **השיר שניתן במעמד סיני** מוסב על יום מתן תורה כיום ברית הכלולות, על החתן נותן התורה ועל כנסת ישראל, כלתו:

"צאינה וראנה בנות ציון במלך שלמה בעטרה שעטרה לו אמו ביום חתונתו וביום שמחת לבו. **ביום חתונתו זה זמן מתן תורה** וביום שמחת לבו זה בנין בית המקדש" (משנה, תענית ד, ח). "ביום חתונתו זה **סיני** חיתוניו היו, שנאמר וקידשתם היום ומחר, וביום שמחת לבו זה **מתן תורה** שנאמר ויתן אל משה ככלותו וגו' **ככלתו** כתיב" (במדבר רבה יב, ח).

חג השבועות קשור בתיאורי החתונה בשיר השירים אשר מוסבים על החתן נותן התורה ועל כנסת ישראל, כלתו. חוקר התלמוד שאול ליברמן העיר על פירוש שיר השירים על דרך הסוד, הקשור

¹⁹ איגרת שלמה אלקבץ בתוך: יוסף קארו, **מגיד מישרים**, ירושלים תש"ד, עמ' 20-18; על השתלשלות המאורעות ראו: אהרון זאב אשכולי, **התנועות המשיחיות בישראל**, ירושלים תשט"ז מהדורה שנייה תשמ"ח, פרק שישי; רפאל צבי ורבובסקי, **יוסף קארו בעל הלכה ומקובל**, תרגם יאיר צורן, ירושלים תשנ"ו; רחל אליאור, "ר' יוסף קארו ור' ישראל בעל שם טוב", **תרביץ** סה, (תשנ"ו), עמ' 671-709.

במסורת הכרובים והמרכבה במסורת תנאים והביא גלגול מאוחר שלה המיוסד על דברי המקובל ר' יהושע ׳ שועיב שכתב בימי הביניים: ׳כי דברי זה השיר סתומים וחתומים מאד ולכן דנוהו קדשי קשים כי כל דבריו הם **סתרי המרכבה**...כי **החתן** הוא הקב"ה והכלה כנסת ישראל...ועל דרך הקבלה הם עניינים נעלמים שאפילו מחשבה אסורה בו, הם **המרכבה העליונה** למעלה **ממרכבת יחזקאל**, והן הספירות.²⁰ לפי מסורת התלמוד הבבלי, היו מראים לעולי הרגל את **הכרובים** ׳המעורים זה בזה׳, שהיו על הכפורת בקודש הקדשים, הקשורים לפסוק ׳ולתבנית המרכבה הכרובים זהב לפורשים וסוככים על ארון ברית ה׳ (דברי הימים א כח, יח) והיו אומרים להם ש׳חיבתם כחיבת זכר ונקבה׳ (יומא, נד ע"א).

ספר הזוהר שהתחבר בספרד בשלהי המאה השלוש-עשרה, בעקבות החורבן הנורא שהמיטו מסעי הצלב על קהילות אשכנז בין השנים 1096 ל-1296, קשר את חג השבועות, חג הבריתות, לברית נישואין וחג כלולות שמימי בין החתן, הקדוש ברוך הוא והכלה, השכינה. המחבר מתאר את מקור המנהג, הנרמז במקורות מדרשיים שונים, להיות ניעורים בליל שבועות, בזיקה להתקנת הכלה הנכנסת לחופתה:

׳חסידים ראשונים לא היו ישנים בלילה הזה והיו עוסקים בתורה ואומרים: נבוא לנחול ירושה קדושה לנו ולבנינו בשני עולמים. רבי שמעון אמר בשעה שהתכנסו החברים באותו לילה אצלו: נבוא לתקן תכשיטי **כלה** למען תימצא מחר בתכשיטיה ומתוקנת למלך כיאות (זוהר, ח"ג, דף צ"ח, ע"א).

הזוהר קושר את חג השבועות באידרא רבא, מועד הכינוס של רשב"י ותלמידיו, המתפרש כמועד קבלת תורה חדשה וכחג כלולות.²¹ ליל חג שבועות מכונה בזוהר ׳לילה **דכלה** אתחברת **בבעלה**׳ ומכונה ׳תיקון ליל שבועות׳ (זוהר ח"א, דף ח ע"א-ט ע"א; ח"ג דף צח ע"א) וטמונה בו תקוות חידוש הברית וגילוי חדש של תורה משמים, (התורה שבכתב, החתן), לצד חידוש הברית וראשית הגאולה, הקשורה בתורה שבעל פה (השכינה, הכלה), לעם שהפר בריתו וגלה מארצו במשך מאות ואלפי שנים.

בשלהי המאה השלוש עשרה, בתום מסעי הצלב, בשעה שחורבן וכיליון פקדו רבות מקהילות אשכנז ועלו שאלות כבדות על מהות השבועה והברית בין האל לעמו, ההולך וכלה בפרעות וגזירות, נכתבה מסורת הזוהר שבקשה ליצור ייחוד חדש בין זיכרון התורה שבכתב (הקב"ה, החתן) עם הזיכרון היוצר של התורה שבעל פה הנוצרת במהלך הדורות ומחברת את העבר עם ההווה (הכלה, כנסת ישראל) ונכתב התיאור הבא על תיקון ליל שבועות, בידי בעל הזוהר, ר' משה דה ליאון, שהפך את הרוגי המלכות מקדשי השם בני דור התנאים, לחיים חיי נצח אלף שנה לאחר מכן, במסורת הזוהר, החוצה את גבולות הזמן והמקום:

סוד חג השבועות...נהגו הקדמונים ז"ל עמודי עולם אותם אשר יודעים להמשיך חן ממרומים שלא לישן בשתי לילות הללו של שבועות. וכל הלילה קורין בתורה נביאים ובכתובים, ומשם מדלגין בתלמוד והגדות וקורין בחכמות בסתרי התורה עד אור הבוקר, וקבלת אבותיהן

²⁰ שאול ליברמן, ׳משנת שיר השירים׳, הנ"ל, **מחקרים בתורת ארץ ישראל**, ירושלים תשנ"א, עמ' 44-36.

²¹ יהודה ליבס, ׳המשיח של הזוהר: לדמותו המשיחית של ר' שמעון בר יוחאי׳, בתוך: **הרעיון המשיחי**

בידיהן... ובהם [בימי ספירת העומר, ר.א.] **הכלה** מתקשטת ונכנסת אצל **רום מעלה**, וליל החמישים ההוא הלילה הזה לה' להתחבר **תורה שבכתב עם תורה שבעל פה**, ובניה המיוחדת לה בארץ מכניסים אותה לחופה והם רשומים ונכתבין בספר הזיכרונות כי הם מרננים רנה וצהלה של תורה בליל שמחת הכלה... על כן אין להם לתת דמי לנפשם ברינת התורה, כי הם לפני השם רשומים... אזי יקשיב ה' וישמע ויכתב זיכרון לפניו בצהלה.²²

המסורת המיסטית שעיצבה את ליל שבועות כליל הכנה לזיווג הקדוש שמתחולל בחג שהוא יום הכלולות בין שמים וארץ, בין האל לעמו, בין החותן לכלה, בין תורה שבכתב לתורה שבעל-פה, בין תפארת למלכות, בין קב"ה לשכינה, או בין הבחינה הזכרית והבחינה הנקבית שבאלוהות, המסומלות בתיאור הכרובים המעורים זה בזה שהיו מראים לעולי הרגל מרחוק בחג השבועות (בבלי יומא נד ע"א-ע"ב) – יצרה שלל סמלים מיסטיים לרעיון זיווגו של המלך עם המטרוניתא שלו או לייחודו של הקדוש ברוך הוא ושכינתו, היא הברית שבין החתן, נותן התורה, לבין הכלה, כנסת ישראל המיסטית, מקבלת התורה הנצחית הממשיכה ויוצרת אותה. המסורת המיסטית שדנה בדימויי ייחוד וזיווג אלה בין 'הקב"ה ושכינתיה' לאורך אלפי עמודים בספרות הקבלית ובפיוטי המקובלים, וראתה את נשמות בני ישראל ונשמות בנותיו, כפריו של ייחוד מיסטי זה, אף יצרה נוסחי כתובה בין 'החתן הקדוש ברוך הוא' ו'הכלה בתולת ישראל'.²³ ותיארה טקסי הקראת כתובה מיסטית זו בתיקון ליל שבועות.

המסורת המיסטית מתארת הזדמנויות שונות שבהן התחוללו גילויי רוח הקודש בחג השבועות אגב קריאת תיאור מעמד סיני בפרשת בחודש השלישי וחזון המרכבה של יחזקאל, החל מתיאור האידיא רבא **בזוהר** בשלהי המאה השלוש-עשרה, עבור בגילוי השכינה/המשנה בחוגו של ר' יוסף קארו בשליש הראשון של המאה השש-עשרה, שהסתיים בעלייה לארץ ישראל בשנת 1535 ובייסוד הישוב הקבלי בצפת ותואר בהקדמת ספרו **מגיד מישרים** ובספרו של ישעיהו לייב הורביץ, המכונה השלי"ה הקדוש, **שני לוחות הברית**, בפרק הנקרא מסכת שבועות, עבור בחוגו של נתן העזתי שבילל שבועות בשנת תכ"ה 1665, נחה עליו רוח הקודש, וכשהתעלף התנבא בקולות מוזרים שהתפרשו על ידי שומעיו כנבואה על חידוש הברית ועל מלכותו של המלך המשיח שבתי צבי, שיוביל את עמו לגאולה בדומה למשה רבנו. להתנבאות זו בליל חג השבועות הייתה השפעה מכרעת על הצמיחה של התנועה השבתאית במאה הי"ז ובמאה הי"ח כמפורט בספרו של גרשם שלום, **שבתי צבי והתנועה השבתאית בימי חייו**,²⁴ וכמתואר בספרו, **מחקרי שבתאות**,²⁵ שם מובא החזון שיש חולקים על זהות כותבו ורואים אותו כפסוידואפיגרפיה של כתבי נתן העזתי, אולם אין חולקים על זיקתו לחזונו של נתן בחג השבועות, המתחיל במשפט המהדהד טקסטים אחרים מספר יחזקאל: 'והנה בליל שבועות ואני עם החברים לומדים בביתי בעזה ואחר חצות הלילה שמעתי את הקול מאחרי הפרוכת מדבר אלי קום צא אל החצר החיצונה ושם אדבר אליך.

²² כתב יד שוקן 14, דף פז ע"א-ע"ב, מובא אצל י"ד וילהלם, 'סדרי תיקונים', **עלי עי"ן**, מנחת דברים לשלמה זלמן שוקן אחרי מלאת לו שבעים שנה, ירושלים תש"ח-תשי"ב, עמ' 126.

²³ גרשם שלום, **פרקי יסוד בהבנת הקבלה וסמליה**, ירושלים תשל"ו, עמ' 132.

²⁴ גרשם שלום, **שבתי צבי והתנועה השבתאית בימי חייו**, תל אביב תשכ"ז, א, עמ' 177-178.

²⁵ גרשם שלום, **מחקרי שבתאות** (ההדיר יהודה ליבס), (תל אביב תשנ"ב, עמ' 310-320).

וירגז לבי ויצאתי אל החצר ושם ראיתי איש אחד לבוש אפוד בד ומראהו כמלאך ה' נורא מאד ויאמר אלי...²⁶

גילוי רוח הקודש בחודש סיון התחולל גם בחוגו של המקובל ר' משה חיים לוצאטו בסוף השליש הראשון של המאה הי"ח בפאדובה באיטליה, שם נגלה לרמח"ל מלאך מגיד סמוך לחג השבועות. המלאך המגיד של רמח"ל, שהושפע מחזון ליל שבועות של ר' יוסף קארו, הכתיב לרמח"ל תורה משמים בספר ששמו נקרא **זוהר תניינא** או **אדיר במרום**. רמח"ל מתאר את ראשית הגילוי כך:

'ביום ראש חודש סיון התפ"ז, (1727), בהיותי מייחד ייחוד אחד, נרדמתי ובהקיצי שמעתי קול אומר: "יורד הנני לגלות רזים טמירים של המלך הקדוש. ומעט עמדתי מרעיד, ואחר התחזקתי: והקול לא פסק ואמר סוד מה שאמר... אח"כ ביום אחד גילה לי שהוא מגיד שלוח מן השמים... ואני לא רואה אותו, אלא שומע קולו מדבר מתוך פי".²⁷

רמח"ל מתאר כאן לא רק את המלאך המגיד שלו אלא גם את המלאך המגיד של ר' יוסף קארו שהתגלה בליל שבועות, ומזכיר הד של תיאור 'איש אלוהים' המופלא בחזון ליל שבועות של עגנון שהובא לעיל.

החידוש המיסטי במסורת הקבלית היה שהייחוד התרחש בין החתן, האל, מכוון הברית הנצחית, הקדוש ברוך הוא, ספירת תפארת והתורה שבכתב, לבין הכלה, השכינה, כנסת ישראל, כורתת הברית, ספירת מלכות והתורה שבעל פה. המקובלים, שהיו הסופרים והמשוררים בימי הביניים ובראשית העת החדשה, שהשתתפו בטקסי חידוש הברית שכונו 'תיקון ליל שבועות' וייחוד קודשא בריך הוא ושכינתיה, שכל עניינם היה קריאה בקול רם של תיאור מעמד סיני ומסורות עתיקות ומחודשות הקשורות בו המשולבות בתיאור טקס כלולות בין החתן לכלה, הקב"ה והשכינה, אגב פריצת גבולות הזמן והמקום וצלילה ליבאר העברי של ראשית כריתת הברית וראשית התגלות החוק הכתוב, ברגע כריתת השבועה והברית והזיכרון המשותף, זכו מפעם לפעם לחוויית חידוש הברית כהנכחת הקול האלוהי המדבר ברוחם של אישים כגון בעל הזוהר, ר' יוסף קארו, נתן העזתי, משה חיים לוצאטו ושמואל יוסף עגנון. חלקם הזדהו עם משה איש אלהים נותן התורה והפנימו את דמותו (בעל הזוהר, קארו, האר"י, שבתאי צבי, רמח"ל, החוזה מלובלין) חלקם הזדהו עם מסורות כתובות אחרות (מלכו, נתן העזתי, עגנון) אולם תמיד קדמה לגילוי האלוהי מסורת כתובה, הנקראת בקול רם בהקשר ליטורגי, העוברת תמורה וגלגול ברוחו של החוזה חזיון חדש באזני רוחו, וירואה את הקולות.

בפועל הטקסט המקראי הנשגב, המתאר את כריתת הברית במעמד סיני, דורות רבים לפני הקמת המקדש, ואת חידוש הברית בחזון יחזקאל, במהלך חורבן המקדש, בלשון רבת הוד שנקראה בקול רם בחוגי המקובלים בתיקון ליל שבועות, גרם להתעוררות מיסטית שבה נשמע קול אלוהי המוצג כקול מדבר מעל הכפורת המכסה על לוחות הברית, מבין כנפי הכרובים, ומוצג כקולה של השכינה, קול הקורא לשוב ולעלות לארץ ישראל בשעה שהוא מדבר מפיו של הקורא במקרא ובמסורת הזוהר על החתונה המיסטית ומצייר אותה ברוחו בציוור הקושר בין העבר להווה. השכינה תוארה בביטוי מלאך המתהפך מזכר לנקבה, בדומה לתיאורי הכרובים וחיות הקודש

²⁶ שם, עמ' 310.

²⁷ **אגרות משה חיים לוצאטו** ובני דורו, מהדורת שמעון גינצבורג, תל אביב תרצ"ז, עמ' לט.

שתוארו בלשון דו מינית בחזון יחזקאל ובחזונו של ר' יוסף קארו, ולכן לעתים נשמע קולו של מלאך מגיד שתואר בביטוי 'קול מדבר' [מ בחיריק] בהשראת הפסוק: 'ובבא משה אל אהל מועד לדבר אתו וישמע את הקול מדבר אליו מעל הכפורת אשר על ארון העדות מבין שני הכרובים וידבר אליו' (במדבר ז, פט) ולפעמים נשמע קולה של בת ציון הגולה המושלכת בעפר וחובקת אשפתות ולעתים נשמע קול המתואר בביטוי משיר השירים 'קול דודי דופק' או מתואר בביטוי 'מגיד מישרים' הנלמד מהפסוק 'אני ה' דובר צדק מגיד מישרים' (ישעיה מ ה, יט).

אירוע מעין זה שבו נשמע מחדש קול אלוהי ובו התחדשה הברית בין השכינה הגולה, כנסת ישראל השמימית הקשורה לתורה שבעל פה, ובין לומדי התורה, יוצרי התורה שבעל פה, התרחש כאמור בחוגו של בעל **מגיד מישרים**, ר' יוסף קארו באדריאנופול בליל שבועות של שנת 1533 שבו נודע לו על מותו הנורא של מלכו בידי האינקוויזיציה, וגרם לו ולחבריו לעלות לארץ ישראל ולייסד את קהילת המקובלים בצפת בשנת 1535. קהילת צפת שחידשה ריטואלים כדי לקרב את הגאולה ולייחד את השכינה והקב"ה בתיקון ליל שבועות וכתבה שירים סיפורים וחזיונות כדי לחדש את ברית סיני, הפיצה את התודעה הקבלית משיחית בתפוצות ישראל והשפיעה השפעה מכרעת על טיפוח הכמיהה לציון ועל השיבה והעלייה לארץ.

כאמור לעיל שמו של חג השבועות נגזר מהמילה שבועה וברית נצחית ומהמספר שבע המתייחס לשבע שבתות או שבעה שבועות מהינף העומר ועד למועד ביכורי קציר חטים, הקשורים זה בזה במעגלי צדק: הברית או השבועה הנצחית, מתייחסת לנצחיות ההבטחה האלוהית, התלויה בשמירת מחזורי הצדק הנצחיים של מועדי ה' מקראי קודש, הנשמרים במחזורי ההשבתה השביעונית מדי שבעה ימים ומדי שבעת מועדי ה', מדי שבע השבתות שבין קציר שעורים לקציר חטים, מדי שמיטה ומדי יובל ממעמד סיני ועד חג השבועות הזה. מחזור מקראי קודש של הזיכרון, הדעת, האמת והצדק, המתואר במתכונת אלוהית אידיאלית כרשום בשמים ב**שירות עולת השבת**, המתארות 'רוחות דעת אמת וצדק בקודש קודשים', ומתייחסות למחזור השביעוני ולחוקים התלויים בו, המכוננים את הברית והברכה שראשיתה במעמד סיני בחג השבועות, על גילוייהם השונים בתמורות ההיסטוריה ובדפי הספרים, קשור במשפט האחרון שאומר ר' שמעון בר יוחאי בספר הזוהר בשעת יציאת נשמתו: 'כי שם צוה ה' את ה**ברכה חיים עד עולם**' (תהלים קלג, ג). משפט זה קשור להבטחה הנצחית השמורה להולכים בדרכי הצדק, לזוכרים ולשומרים את הרציפות בין העבר לבין העתיד מעבר לגבולות הזמן והמקום: 'ושכנתי אתכם במקום הזה בארץ אשר נתתי לאבותיכם למן עולם ועד עולם' (ירמיהו ז, ז). **עד עולם** הוא שם הסיפור בו חותם שמואל יוסף עגנון את הכרך **האש והעצים** המוקדש להעלאת זכרם של הנספים והנשכחים, מקדשי השם והרוגי עלילות הדם, שומרי הברית ומפריה, נרצחי השואה וקרבתות ייסורי הגלות, שזכרם בעולם הנגלה נקשר במשזר מופלא, ארוג ביד אמן, בקיומם בעולם הנעלם. בדפיו האחרונים של הספר המוקדש לנפתולי הזיכרון מעבר לגבולות הזמן והמקום ולהרהורים על דעת אמת וצדק בגלגולי העתים ולביטוייהם במסורת המיסטית הקושרת בין הנגלה לנעלם, עגנון מעלה את זכרם של עדי הברית המעלים מתהום הנשייה את אשר היה חרות על הלוחות, שומרים את זכרם של גווילים נשרפים ואותיות פורחות באוויר וזוכרים את הנשכחות הטמונות במעמקי הלשון ובבאר העבר הספונה במעבה הספרייה היהודית לדורותיה. המספר המשורר שהעלה את זיכרון מתי עירו והרוגי עמו חותם במלים נוקבות המוסבות הן על עצמו והן על בני שיחו הסופרים והמשוררים, הזוכרים והחוזים לאורך הדורות:

יכמה גדולים מעשי סופרים, שאפילו חרב חדה מונחת על צווארם אינם מניחים את עבודתם ונוטלים מדמם וכותבים בכתב נפשם ממה שראו עיניהם... ברית כרותה לחכמה שאינה מניחה מחכמיה והם אינם מניחים ממנה... היה יושב ומגלה צפונות שהיו מכוסים מכל חכמי הדורות, עד שבא הוא וגילה אותם. ולפי שהדברים מרובים והחכמה ארוכה ויש בה הרבה לחקור ולדרוש ולהבין, לא הניח את עבודתו ולא זז ממקומו וישב שם **עד עולם**.²⁸